

ЗНАЧЕННЯ ІНСТИТУТУ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОКАЗУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО СТУДЕНТСЬКОГО ОБМІНУ

MEANING OF THE INSTITUTE OF COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS FOR PROVIDING PROOF OF CRIMES IN THE SPHERE OF INTERNATIONAL STUDENT EXCHANGE

Черняк А.М.,

*кандидат юридичних наук,
здобувач кафедри правосуддя*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Окреслено коло злочинів, які належать до кримінальних правопорушень у сфері міжнародного студентського обміну. Визначено суб'єктів проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування цих злочинів. Розкрито сутність та показано причини проблем застосування інституту негласних слідчих (розшукових) дій для доказування злочинів у сфері міжнародного студентського обміну. Запропоновано шляхи вирішення цих проблем

Ключові слова: доказування, злочини у сфері міжнародного студентського обміну, оперативні підрозділи, негласні слідчі (розшукові) дії.

Очерчен круг преступлений, которые относятся к уголовным преступлениям в сфере международного студенческого обмена. Определены субъекты проведения негласных следственных (розыскных) действий при расследовании этих преступлений. Раскрыта сущность и показаны причины проблем применения института негласных следственных (розыскных) действий для доказывания преступлений в сфере международного студенческого обмена. Предложены пути решения этих проблем

Ключевые слова: доказывания, преступления в сфере международного студенческого обмена, оперативные подразделения, негласные следственные (розыскные) действия.

The circle of crime that belong to the criminal offenses in the sphere of international student exchange are determined. The subjects of covert investigative (search) actions during the investigation of these crimes are defined. The essence of the problems and the reasons concerning the use of the institute of covert investigative (search) actions of proving crimes in the sphere of international student exchange are examined. The way of solving these problems are proposed.

Key words: proof, crimes in the sphere of the international student exchange, operative subdivisions, covert investigative (search) actions.

Постановка проблеми. Сьогодні представники кримінального світу України та транснаціональні злочинні формування використовують різноманітні можливості для конспірації своєї протиправної діяльності. Одною з таких можливостей є міжнародний студентський обмін, під прикриттям якого вчиняють незаконне переміщення осіб через державний кордон України (іноді у сполученні з контрабандою предметів та речовин, заборонених для вільного обігу) з метою подальшої злочинної діяльності різних напрямів – від торгівлі людьми до шпигунства і терористичних актів.

У зв'язку з викладеним, оперативні підрозділи мають вживати заходів із запобігання таким діям, їх виявлення та припинення, а за дорученнями слідчого, прокурора – брати участь у розслідуванні зазначених кримінальних правопорушень у формі проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема негласних.

Під час досудового розслідування зазначених злочинів виникає низка проблем, значна частина яких пов'язана із питаннями застосування інституту негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД).

Окресленням кола проблем, пов'язаних з інститутом НСРД у кримінальному провадженні, та визначенням шляхів вирішення активно займаються фахівці галузі кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності: С.В. Албул, Ю. І. Азаров, В. І. Василичук, В. О. Глушков, М.Л. Грібов, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, Д.П. Письменний, М.А. Погорельський, Д.Б. Сергеева, Є.Д. Скулиш, Л.Д. Удалова, С.С. Чернявський, В.В. Шендрик, О.М. Юрченко та інші науковці. Водночас окремі актуальні питання практики не знайшли наукового розв'язання. Зокрема, це стосується використання НСРД під час доказування злочинів у сфері міжнародного студентського обміну.

Мета статті – визначити проблеми використання негласних слідчих розшукових дій для забезпечення опера-

тивними підрозділами доказування злочинів у сфері міжнародного студентського обміну та запропонувати шляхи їх вирішення.

Досягнення вказаної мети зумовлює необхідність окреслити коло злочинів, що вчиняються у сфері міжнародного студентського обміну. Насамперед, це злочини, пов'язані з нелегальною міграцією. У науковій літературі слушно зазначають, що під нелегальною міграцією необхідно розуміти вид міжнародної міграції, який є добровільним (майже завжди незаконним) переміщенням через державний кордон країни-призначення осіб, що не є її громадянами або не мешкають постійно на її території, без дотримання ними вимог для законного в'їзду, з використанням підроблених в'їзних документів або без таких, самостійно або за допомогою окремих посередників чи організованих груп із подальшим отриманням останніми фінансової або іншої матеріальної користі, а також проживання таких осіб на території країни без офіційного дозволу. Протидія нелегальній міграції являє собою сукупність міжнародно-правових засобів та методів цілеспрямованого впливу на міжнародно-правові відносини з протидією нелегальній міграції, що здійснюється суб'єктами міжнародного права спільно або індивідуально за допомогою міжнародно-правових норм та принципів [1].

Феномен «незаконна міграція у міжнародному студентському обміні» складають два взаємозалежні процеси – нелегальний та кримінальний її різновиди. Сьогодні потоки мігрантів, які з метою реалізації власних протиправних намірів планують використати освітню галузь України, включаючи і ту категорію з них, які споконвічно мають незаконний статус, викликані переважно особливостями економічного розвитку, що, зокрема, розширюють можливості кримінального бізнесу. Кримінальна міграція в міжнародному студентському обміні України розглядається як різновид міжнародної добровільної мі-

грації з використанням запрошень на навчання в освітніх установах, зумовленої факторами кримінального характеру, і визначається як сукупність переміщень громадян однієї держави, що поселяються постійно чи на тривалий час на територію нашої держави з метою здійснення злочинної діяльності, а також безпосередньо сама ця діяльність та її наслідки.

Грунтуючись на викладеному, можна стверджувати, що до числа злочинів у сфері міжнародного студентського обміну належить низка інших кримінальних правопорушень, які не може бути вчинено без попередньої нелегальної міграції. Тобто, нелегальна міграція вчиняється саме з метою подальшої організації певної злочинної діяльності або у часті у ній.

Нині в Україні зареєстровано непоодинокі випадки використання міжнародного студентського обміну для організації в'їзду в Україну та подальшого незаконного в'їзду в країни ЄС прихильників релігійно-екстремістських організацій «ІДІЛ», «Хезболла», «Хамас», «Джамаат Ісламі». Але не можна виключати й того, що вони будуть використовувати нашу державу не лише для транзиту, а й для вчинення терористичних актів.

У зв'язку з викладеним також варто зауважити, що у світі існує тенденція втягнення до терористичної діяльності як серед тих, хто «співчуває» діяльності терористів, пересічних громадян, так і серед неповнолітніх, студентського середовища. Цей процес супроводжується розповсюдженням серед цих категорій літератури, відео-, аудіо-матеріалів тощо, в яких пропагують ідеологію тероризму, що може в подальшому проявлятися у вчиненні терористичних актів (підпал, вибух тощо) як єдиного засобу досягання терористичних цілей.

Відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», терористична діяльність охоплює пропаганду і поширення ідеології тероризму [2].

Відсутність в українському правовому полі кримінальної відповідальності за цей вид терористичної діяльності не сприяє виконанню повноважень суб'єктами, на які безпосередньо покладено завдання здійснювати боротьбу з тероризмом, зокрема, головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю шляхом проведення відповідних заходів згідно з Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність». Адже, у разі вчинення особою таких дій, вона не буде нести відповідальності, бо за такі дії законодавцем не визначено покарання в жодному нормативно-правовому акті України [3].

Варто зауважити, що в умовах проявів прогресуючої зовнішньої агресії проти України можна передбачити використання каналів обміну студентами з метою проникнення до нашої держави осіб заради вчинення не лише терористичних актів, а й злочинів проти основ національної безпеки України – диверсій та шпигунства. Крім того, існує тенденція до використання студентського обміну міжнародними злочинними угрупованнями для налагодження каналів торгівлі людьми, зброєю, вибуховими речовинами, культурними цінностями тощо.

Існують непоодинокі приклади в'їзду в Україну громадян інших держав (за запрошеннями вітчизняних навчальних закладів) із метою подальшої участі в кримінальній діяльності угруповань, сформованих на етнічній основі. Такі випадки зафіксовано щодо вихідців з Азербайджану, Вірменії, Казахстану, Кіргізії, Нігерії, Судану, Сомалі, Російської федерації та інших країн. Водночас на шляху злочинної діяльності вказаних злочинних формувань є різноманітними (злочини у сфері господарської діяльності; розбійні напади та пограбування; крадіжки; виготовлення та розповсюдження наркотичних засобів тощо).

Окрім цього, значна кількість протиправних діянь вчиняється й українськими громадянами щодо іноземних студентів із використанням власного посадового становища

(представники вищих навчальних закладів, Національної поліції, Державної міграційної служби, Державної прикордонної служби України).

Таким чином, основним видом злочинів у сфері міжнародного студентського обміну є нелегальна міграція у формі незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Ці злочини, здебільшого, сполучаються з іншими, які можна розмежувати на дві категорії: ті, що необхідні для безперешкодного вчинення нелегальної міграції (одержання неправомірної вигоди службовою особою, підроблення документів, печаток, штампів, використання підроблених документів тощо) та ті, заради вчинення яких здійснюється нелегальна міграція (шпигунство, диверсія, тероризм, злочини у сфері господарської діяльності, торгівля людьми тощо).

Проведене нами дослідження засвідчило, що однією з головних проблем використання НСРД у досудовому розслідуванні вказаних злочинів є відсутність у слідчих, головних суб'єктів такого розслідування, необхідних для цього засобів, навичок та часу. Водночас ст. 41 та 246 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) надає слідчим можливість доручити проведення НСРД оперативним підрозділам [4]. Проте здебільшого слідчі не можуть рціонально скористатися такою можливістю через недостатню поінформованість про сутність НСРД та їх можливості заради отримання доказів у кримінальному процесі та непроцесуальної інформації орієнтовного характеру. Більше того, мають місце випадки надання доручень на проведення НСРД із метою імітації взаємодії слідчого з оперативними підрозділами. Часто слідчий не вважає за потрібне інформувати оперативних працівників про конкретні обставини справи, не надає інформацію та допомогу, необхідну для організації НСРД (а отже, демонструє відсутність зацікавленості у кінцевому результаті). Через це працівники оперативних підрозділів часто суто формально («відчепно») підходять до виконання доручень слідчого. Так, зафіксовано випадок, коли працівники підрозділу, що спеціалізується на візуальному спостереженні, протягом 10 діб оформлювали документи про проведення даної НСРД щодо організатора каналу нелегальної міграції до України (за запрошеннями на навчання до одного з вищих столиці) тоді, як вказана особа перебувала за межами нашої держави.

Цілком природно, що до зазначених вище загальних проблем у кожному відомстві під час розслідування злочинів у сфері міжнародного студентського обміну додаються власні, специфічні. Аналіз норм ст. 41 та ст. 216 КПК України «Підслідність» [4], а також ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [5] можна дійти висновку про те, що серед оперативних підрозділів правоохоронних органів України основними суб'єктами протидії злочинам у сфері міжнародного студентського обміну є оперативні підрозділи Національної поліції, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Отже, ці підрозділи здійснюють забезпечення доказування досліджуваної категорії злочинів. У науковій літературі цілком слушно зазначають, що до змісту забезпечення оперативними підрозділами кримінального процесуального доказування входять: документування фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України; надання слідчому, прокурору відомостей, необхідних для прийняття рішень щодо ефективної організації збирання доказів і тактики досудового розслідування; забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб [6; 7; 8]. Документування фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп відбувається, в основному, під час виконання доручень слідчого, прокурора на проведення НСРД. Проте варто зауважити, що забезпечення оперативними під-

розділами доказування злочинів у сфері міжнародного студентського обміну може здійснюватися і поза межами виконання цих доручень, і навіть поза межами досудового розслідування та кримінального провадження загалом. Адже, відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 99 КПК України, матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази. Отже, вже у процесі оперативно-розшукової діяльності розпочинається процес збирання матеріалів, які пізніше (за визначених законом умов) можна буде використати як докази у кримінальному провадженні.

Варто зауважити, що, окрім вказаних вище оперативних підрозділів, до виявлення та розслідування злочинів у сфері міжнародного студентського обміну можуть бути залучені оперативні підрозділи не лише Національної поліції, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України, а й інших правоохоронних органів. Це, зокрема, оперативні підрозділи управління державної охорони України (у разі необхідності запобігання злочинам, що пов'язані з посяганням на життя та здоров'я осіб, стосовно яких здійснюється державна охорона), органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України (у разі необхідності одержання інформації, якою можуть володіти особи, які утримуються під вартою або відбувають покарання в місцях позбавлення волі), Національного антикорупційного бюро (у разі причетності до корупційних діянь, пов'язаних зі студентським обміном вищими посадовими особами Міністерства освіти і науки України, Державної міграційної служби України), Служби зовнішньої розвідки України (у разі необхідності здійснення агентурно-оперативного забезпечення розкриття та розслідування досліджуваної категорії злочинів на території інших держав).

Функції оперативних підрозділів щодо протидії злочинам у сфері міжнародного студентського обміну зумовлені не лише напрямками їх діяльності відповідно до підслідності, а й, головним чином, тими повноваженнями, які покладено на них законодавцем. Водночас визначальними для діяльності оперативних підрозділів мають бути норми Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Це є цілком природним, оскільки оперативні підрозділи правоохоронних органів і є суб'єктами оперативно-розшукової діяльності. Проте у 2012 р. законодавець визначив функції оперативних підрозділів у ст. 41 КПК України, поклавши на них обов'язки, що потребують значних витрат часу, праці й матеріальних ресурсів, та значно обмежив їх у правах. Зокрема, йдеться про вже згаданий обов'язок оперативних підрозділів виконувати доручення слідчого, прокурора на проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, а також позбавлення їх можливості їх самостійно проводити та навіть ініціювати будь-які дії в межах кримінального провадження.

Аналізуючи норми зазначеної статті, М.А. Погорецький одним із перших дійшов висновку, що із введенням до кримінального процесу України інституту негласних слідчих (розшукових) дій буде ліквідований інститут оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства. Через це розширяться можливості підозрюваних, обвинувачених та інших зацікавлених осіб застосовувати різноманітні заходи протидії органам досудового розслідування та суду (вплив на свідків і потерпілих шляхом погроз, підкупу тощо) на всіх стадіях кримінального процесу і особливо на судових, де взагалі відсутні в органів обвинувачення ефективні засоби викриття такої протидії та притягання їй [9]. Застереження вченого виявилися

виправданими. Крім того, запровадження вказаних законодавчих новацій призвело до значного зниження ефективності діяльності оперативних підрозділів.

У результаті усі окреслені проблеми призвели до того, що НСРД, як інститут кримінального процесу, ефективно використовується для розслідування злочинів у сфері міжнародного обміну студентами лише у поодиноких випадках.

З метою подолання такої ситуації необхідно вжити певних правових та організаційних заходів. Правові заходи мають виявитися у встановленні на законодавчому рівні засад взаємодії слідчого та оперативних підрозділів (зокрема, їх взаємних обов'язків та відповідальності). Організаційні заходи, у першу чергу, мають бути спрямовані на підвищення компетенції слідчих у питаннях використання конкретних НСРД у розслідуванні злочинів у сфері міжнародного обміну студентами.

Чітке розуміння слідчим кола завдань, які можуть бути виконані за допомогою кожної окремої НСРД, можливостей її використання у сполученні з іншими діями, правильне визначення кола її об'єктів, часу та місця проведення сприятиме ефективному розслідуванню досліджуваної категорії злочинів. Наприклад, до числа завдань, що вирішуються за допомогою візуального спостереження (ст. 269 КПК України) належать: негласне документування фактів та ознак протиправної діяльності осіб, стосовно яких проводиться спостереження, контроль за їхніми діями та поведінкою під час зустрічей зі зв'язками у публічно доступних місцях (зокрема, із проведенням оперативно-технічних заходів відеоконтролю) здійснення контролю за місцями, місцезнаходженням і переміщенням об'єктів візуального спостереження, транспортних засобів, якими вони користуються, місць, а також предметів і документів, які можуть використовуватися як джерело доказів у кримінальному провадженні; виявлення та встановлення зв'язків об'єктів візуального спостереження; забезпечення проведення інших НСРД, зокрема, заснованих на використанні технічних засобів; припинення розвідувально-підприємної та іншої протиправної діяльності об'єктів візуального спостереження та їхніх зв'язків.

Водночас варто враховувати, що, відповідно до положень чинного законодавства та підзаконних нормативно-правових актів, об'єктами візуального спостереження, що проводиться під час розслідування злочинів у сфері міжнародного студентського обміну можуть виступати певні особи, речі та місця. До зазначених осіб належать установлені (відомі або ідентифіковані) та нестановлені (невідомі або не ідентифіковані) особи. До установлених (ідентифікованих) осіб належать: студенти та абітурієнти з числа іноземців, які займаються протиправною діяльністю в Україні; посадові особи вищих навчальних закладів та органів державної влади, що одержують неправомірну вигоду від іноземних студентів та абітурієнтів; особи, які використовують організацію виїзду громадян України на навчання за кордон як прикриття для злочинної діяльності; особи, які проживають або працюють у приміщеннях, де планується проведення НСРД, що за своїм змістом є оперативно-технічними заходами.

До числа нестановлених (невідомих або неідентифікованих) осіб належать зв'язки, виявлені під час візуального спостереження за вищезазначеними особами.

Місцями, щодо яких проводиться візуальне спостереження оперативними підрозділами в межах протидії злочинам у сфері міжнародного студентського обміну, є публічно доступні ділянки місцевості, окремі споруди, приміщення тощо, де мають з'явитися встановлені (ідентифіковані) або нестановлені (неідентифіковані) особи з перелічених вище. Речами, щодо яких проводиться візуальне спостереження оперативними підрозділами в межах протидії злочинам у сфері студентського обміну, є предмети штучного або природного походження, фізичні характеристики яких дають

можливість проводити візуальне спостереження за ними у публічно доступних місцях. Це, зокрема, ємності, де розміщено предмети злочинів (контейнери й сумки з наркотиками, вибуховими пристроями, зброєю, неправомірною вигодою, культурними цінностями, носіями інформації, яка становить державну таємницю тощо), автомобілі, катери, яхти та ін.

Висновки. Теоретично запровадження інституту НСРД відкрило широкі можливості заради ефективного доказування злочинів у сфері міжнародного студентського обміну. Проте практичне використання цього інституту у кримінальному процесуальному доказуванні у криміналь-

них провадженнях щодо цього виду злочинів сповнене формалізмом, який зумовлений вадами КПК України та відсутністю належного рівня компетенції слідчих, прокурорів у питаннях комплексного застосування НСРД та особливостей використання кожної з них з метою досягнення потрібного результату. Виправлення цього становища вимагає оптимізації та деталізації законодавчого регулювання взаємодії слідчих з оперативними підрозділами та вжиття організаційних заходів із підвищення їх обізнаності в питаннях використання кожної окремої НСРД та їх комплексного застосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Михайлов М.П. Організаційно-тактичні основи розкриття злочинів, пов'язаних з нелегальною міграцією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / М.П. Михайлов; Одес. юрид. ін-т Харків. нац. ун-ту внутр. справ. – Одеса, 2008. – 20 с.
2. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV // Офіц. веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/638-15>
3. Михайлов І.М. Шляхи удосконалення антитерористичного законодавства України в контексті протидії пропаганді й поширенню ідеології тероризму / І.М. Михайлов, В.В. Белянська // Державна політика у сфері протидії тероризму: міжнародний досвід і його актуальність для України: збірник матеріалів Інтернет-конференції (Київ, 25 червня 2015 р.). – К.: Національна академія прокуратури України; Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України, 2015. – С. 142–155.
4. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
6. Жовтан П.В. Співвідношення документування та забезпечення доказування в діяльності оперативних підрозділів / П.В. Жовтан, І.О. Сухорада // Форум права. – 2014. – № 4. – С. 135–141 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_4_26.pdf.
7. Старенький О.С. Участь сторін кримінального провадження у процесі доказування: проблемні питання нормативної регламентації / О.С. Старенький // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – 2014. – № 3. – С. 305–316.
8. Грібов М.Л. Забезпечення оперативними підрозділами кримінального процесуального доказування як наукова категорія / М.Л. Грібов // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – №3. – С. 40–48
27. Погорецький М.А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні / М.А. Погорецький // Юрид. часопис Нац. акад. внутр. справ. – 2013. – № 1. – С. 270–277.